

A rövidlátás dicsérete

Wisława Szymborska 1923-ban a Poznań melletti Kórnikban született. Hatéves korától 2012-ben bekövetkezett haláláig Krakóban élt. Ott járt általános iskolába, és ott kezdte meg középiskolai tanulmányait, amelyeket a háború kitörése félbeszakított. A német megszállás alatt illegális oktatásban részesült, és ugyancsak illegálisan tett érettségi vizsgát 1941-ben. A háború végéig a vasútnál vállalt munkát, hogy ne vigyék el kényszermunkára. 1945-ben egy napilap tizenöt számot megért irodalmi mellékletében jelent meg első verse – a szerkesztőség által felére rövidítve. Ugyanebben az évben a Jagelló Egyetemen előbb lengyel irodalmat, majd szociológiát hallgatott, de tanulmányait nem fejezte be.

1948-ban férjhez ment Adam Włodek költőhöz, és ugyanebben az évben *Czarna piosenka* [Fekete dal] címmel verseskötetet próbált megjelentetni. Ezek a korai versek a kor sajtójának hatását mutatják, jellemző rájuk a nyelvi pátoz, a deklaratív jelleg, a kollektív érzélemvilág, mindaz, amit Zbigniew Herbert „az újságírás fekete tajtékjának” nevezett. Tartalmilag a háborúban felnőtt nemzedék közös élményvilágából táplálkoztak. Az élet a megszállás körülményei között, a szabadság vágya, a függetlenségért hozott áldozat dicsőítése magától értetődően illeszkedett bele a lengyel nemzeti romantika hagyományába, amelynek értékrendszerét a klasszikus avantgárd sem változtatta meg alapvetően (és amely melleleg máig jellemzi mind a publicisztika nyelvét és szemléletmódját, mind a kevésbé művelt közönség versekkel szembeni elvárását). A pályakezdő költő egy nemzeti és nemzedéki közösség tagjaként és nevében beszélt. Ugyanazt élte át, amit ők: a múlttal való szakítás elszántságát, a háború végével újjászülető politikai optimizmust és a választás elkerülhetetlen voltát, azt, hogy a bolderabb jövő érdekében (ismét) áldozatokat kell hozni.

Csak hogy 1948-ban már más szelek fújtak: a kommunisták megszilárdították hatalmukat, kíméletlenül leszámoltak az emigráns londoni kormány által irányított honi ellenállással, és az irodalom terén a szocialista realizmus zsdanovi irányelveit érvényesítették. Az emlékezés a varsói felkelés hőseire, a nemzeti hangsúlyú kollektívizmus nem volt többé összeegyeztethető a költészettel szemben támasztott elvárásokkal. Ráadásul Szymborska verseskötetében túl sok volt a kétely, a fölösleges kérdésföltevés, versbeszéde túl áttételes, túl „bonyolult” volt ahhoz, hogy a munkások és parasztok megérthessék. A kiadó papírkosarában végezte.

Voltak, akik cinikusan alkalmazkodtak az új elvárásokhoz. Voltak, akik inkább a hallgatást választották, mint Zbigniew Herbert vagy Miron Białoszewski. Voltak, akik az emig-

rációt választották, mint az egy nemzedékkel idősebb, a kommunizmusról már tapasztalatokkal rendelkező Czesław Miłosz. És voltak, akik mély meggyőződésből fakadó, erkölcsileg motivált választásként éltek meg a csatlakozást a kommunista ideológiához, mint Szyborska, aki korántsem volt egyedül ezzel. Európa-szerte a háborút átélő fiatal emberek tízezrei látták úgy, hogy a borzalmak megismétlődését egyedül az az erő képes megakadályozni, amelyik a legradikálisabban áll szemben a háború előtti társadalmi renddel: a kommunista világmozgalom. És mivel ezek a fiatal emberek a háború alatt azt is megtanulták, hogy aki a közös ügyet tartja szem előtt, annak sok mindentől el kell és szabad tekintenie – hát sokáig sok mindentől el is tekintettek.

Tegyük hozzá, ez az átállás vagy inkább átsodródás legtöbbjük esetében szinte észrevétlenül zajlott, hiszen világképük kognitív struktúráját, világmagyarázatuk általános menétét alig módosította új értékválasztásuk. Mondhatni, inkább csak áthangolni kellett gondolati rendszerüket, nemzeti helyett új, „szocialista” tartalmakkal feltölteni. És noha ezek az új tartalmak nem megélt tapasztalaton alapultak, a háború utáni értékválságban kész válaszokkal kecsegtettek, miközben a deklaratív „üzenet” iránti igényt, az egyén (és a személyes felelősség) feloldódását a közösségben, a kételkedés iránti gyanakvást, a nagy összefüggések előnyben részesítését és a hagyományos világszemlélet megannyi más keretösszefüggését változatlanul érvényben hagyták.

Szyborska 1950-ben belépett a LEMP-be, a lengyel kommunista pártba. Első megjelent verseskötete már az új esztétika jegyeit hordozza. Mire a második, *Kérdések önmagához* (*Pytania zadawane sobie*) című kötete 1954-ben megjelent, Lengyelországban már megkezdődött a kommunizmus monolit hatalmának bomlása, de ez a kötet, címe ellenére, még nem igazán tett föl kérdéseket. Következő, 1957-ben megjelent kötete azonban már radikális szakítás volt a „szocialista realizmus” költészetével.

Talán éppen azért, mert saját tapasztalatából ismerte meg, milyen veszélyekkel jár a költészetre nézve instrumentalizálásának, eszközzé alacsonyításának minden kísérlete, tagadásában messze tovább ment, mint azok, akik a hallgatást vagy az emigrációt választották, akiknek tehát ezzel a tapasztalattal nem kellett számolniuk és elszámolniuk. Érett költészetétől éppolyan idegen Czesław Miłosznak a lengyel katasztrófizmus hagyományában gyökerező tragikus erkölcsi pátosza, mint Tadeusz Różewicznek az avantgárd hagyományt folytató nyelvkritikai attitűdje, vagy az 1955-ig hallgatni kényszerült Zbigniew Herbert választékos klasszicizmusa (akit egyébként, Miron Białoszewskivel és három másik addig betiltott kötével együtt, ő közölt először a krakkói irodalmi és politikai hetilap, a *Życie Literackie* hasábjain, amelynek versrovatát tizenöt évig vezette). Nem volt képes többé eltekinteni attól, hogy *minden* nagy igazság, *minden* ideológiai távlat elhomályosítja szemünket, öszszemossa a részleteket. Minden nagy egészből kimarad valami, minden törvényszerűsége ezer véletlen vérzik el.

Ezek a radikális felismerések alapvetően megváltoztatták a költő lehetőségeiről alkotott nézeteit. A költészet: elégtelenség és tökéletlenség: „Ha választok, elvetek, mert nincs más lehetőség, / de amit elvetek, számosabb, / sűrűbb, erőszakosabb, mint valaha” (*A nagy szám*). A költő, aki hagyományosan az igazság letéteményesének vagy legalábbis igazságok hirdetőjének tartotta magát, most nem fél beismerni, hogy semmit sem tud. Még azt sem, mi a költészet: „A költészetet – / csak mi is az a költészet. / Nem egy ködös válasz / születt már erre a kérdésre. / Én meg nem tudom és nem tudom, és ebbe / kapaszkodom mentőkorlátként.” (*Vannak, akik szeretik a költészetet*) Dikcióját magabiztos állítások helyett visszafogott kijelentések jellemzik. Az, amit az angolok *understatement*-nek, a stílusanok *litotésis*-nek neveznek. Nem megállapít, inkább fennhangon gondolkodik, magával vitatkozik, társalog, kérdez. Többnyire nem frontálisan közelíti meg tárgyát, hanem oldalvást, kerülő úton cserkész be. Az előtérben, a főszerepben rendszerint valami más van, a voltaképpeni tárgy a háttérben lappang, néha kimondatlanul van jelen. Egy paradoxon zárójelében. Egy közhelyes kijelentésből kifogástalan logikával következő további, meglepő állítások hálójában. A költő „nem az élre tör, hanem a sor végén kullog”, és „mentségére csak annyi mondható, hogy hiszen valakinek a végén is kell kullognia. Ha másért nem, hát azért, hogy összeszedje az objektív igazságok diadalmenete közben elhullajtott és eltaposott tárgyakat” – írja olvasónaplója, a *Kötelezőn túli olvasmányok* (*Lektury nadobowiązkowe*) egyik bejegyzése-

ben. Mi sem áll tőle távolabb, mint hogy túlbecsülje a költő szerepét és tevékenységének jelentőségét. Fialább pályatársait – a Jagelló Egyetemen tartott íráskursusán – arra inti, hogy a költő legfontosabb tevékenysége a húzás, lakásának legfontosabb bútordarabja pedig a szemétkosár. Ami őt illeti, tizenegy kötete, az 1957-es *A yeti szólításától* (*Wolanie do Yeti*) a posztumusz *Elég lesz* (*Wystarczy*) címűig mindösszesen kétszáznegyvenhat verset tartalmaz. A Nobel-díj után, amely igazán meggyőzhette arról, mennyire fontos, amit csinál – három évig egyetlen verset sem írt.

„Szymborska költészete pontosan azt tartalmazza, ami hagyományosan hiányzik a lengyel lírából: távolságtartást a nagy ügyektől, konkrétságot a kis ügyekben” – írta már 1972-es kötetéről kivételes élelátással Jan Gondowicz. Költőtársa és amerikai fordítója, Stanisław Barańczak *ünneprontónak* nevezte költészetét. És valóban, amikor minden szépen összeáll, és úgy véljük, értjük a világot, a benne elfoglalt helyünket, önmagunkat, a természetet, az életet és a halált, jön Szymborska – és az orrunk elé tartja, ami kimaradt, amiről megfeledkeztünk, amitől a rend kedvéért eltekintettünk. A krakkói avantgárd nagy öregje, Julian Przyboś, aki nagyra értékelte Szymborska költészetét, némi éllel, mégis találóan mondta róla, hogy rövidlátó, aki csak a kis dolgokat látja tisztán. Költészetében nem a szabálynak, hanem a kivételnek van kitüntetett jelentősége. Minél közelebb van valami, annál kevésbé gyanús.

Humora, a hétköznapi tények, a mindennapi lét iránti kivételes figyelme már 1957-es kötetétől kezdve népszerűvé tette a lengyel olvasók körében. A kánon őreit azonban nem győzte meg költészete jelentőségéről. A kor más lengyel költőit, Czesław Miłoszt, Zbigniew Herbertet, Miron Białoszewskit, Tadeusz Różewiczet sokkal többre tartotta nála a hazai és a nemzetközi kritika. A nagy elbeszélések használhatóságába, az egységes világmagyarázatok helytállóságába vetett bizalomnak kellett megrendülnie ahhoz, hogy a kilencvenes évek elejétől hazai kritikai fogadtatása és nemzetközi ismertsége lendületet kapjon. Ezt jelezte számos nemzetközi elismerés, az 1991-es Goethe-díjtól az 1996-os Nobel-díjig.

Szymborska költészetétől hiába várjuk az emberi lét szakadékoságának szimbolikus feloldását. Minden kérdésben ragaszkodik az illúzióktól és öncsalástól mentes szembenézéshez. „A szakadék nem vág ketté. / A szakadék körülvesz minket” – írja egyik korai versében (*Autotómia*). Költészete az egzisztenciális rémületnek ad szót, de látványos díszletezés és tragikus hangsúlyok nélkül. Tárnyilagos hangja azt sugallja: a helyzet nem tragikus, hiszen nem lehet másilyen. Nem „kizökönt az idő”, nincs tehát mit „helyretolni”. Nem elvesztettük

az Édent, soha nem is volt. És mondja mindezt sok humorral, játékosan, könnyed hangon, miáltal tiltakozás és tudomásulvétel feszültsége oldódni látszik – miközben fennmarad.

Filozofikus költő, de a maga módján. Költőtársa és kiadója, Ryszard Krynicki szerint éppen annyira foglalkoztatják metafizikai kérdések, mint Czesław Miłosz. Csak éppen ezt Miłosz tüntetően kimutatja, Szymborska viszont úgy tesz, mintha egyáltalán nem erről lenne szó.

Ontológiája a jóvátétel jegyében áll. Igazságot szolgáltat a lét emberitől eltérő formáinak, nem csupán a növényinek és az állatinak, hanem az élettelennek is. Megtanítja elfogadnunk e más léteknél az emberitől különböző igazságát, lehántja róluk a rájuk aggatott antropomorf vonásokat – szerénységre tanít. Világszemlélete decentrált, anti-antropocentrikus. A tudatosság emberi tulajdonság, a természet nem tud önmagáról. Az idő, a hely képzete, a szándék, a színek, a formák, a hangok és nevek csupán az emberi tudat termékei (*A növények hallgatása, Kilátás porszemmel*). Természetfogalma így alapvetően antiromantikus. A természet nála nem a lírai én kivetítődése.

Igazságot szolgáltat a nemlét különböző formáinak is. Például annak, ami volt, de már nincs. A halál, a halottak kezdetétől fogva egészen sajátos módon *vannak jelen* költészetében. A gyászmunka nála nem vezet a szorongás szimbolikus feloldozásához. Az elveszített személyt nem transzponálja emlékezetté. Versei a helyrehozhatatlan veszteség helyén tántorgó úrt rajzolják körül. *Búcsú a látványtól* című verse egyszerre szól az elszakadás vágyáról és lehetetlenségéről. A gyászmunka befejezetlen és befejezhetetlen folyamat a veszteség ambivalens jelenvalóságában.

Ebben az ontológiában helyük van a nemlét olyan sajátos formáinak is, mint a hiány, a meg nem valósult vagy elszalasztott lehetőség (*Változat, Kavarodásban*). E ponton – némi kerülővel – a lengyel költészeti hagyományhoz kapcsolódik. Igaz, hogy akihez visszatek, Bolesław Leśmian, maga is egyedül áll a huszadik század elejének lengyel költészetében.

Egyik kritikusa, Tadeusz Nyczek szerint „ez a költészet mindenről szól. A legkisebb falevélről és a végtelenségről. A szenvedésről és a nagy örömről. Az élet törekenységéről és fantasztikusságáról. A halálról és a filozófiáról. Ehhez a költészethez képest [...] amely együttvéve elfér egy akkora kötetben, mint az Iliász, csaknem az egész irodalom töredékesnek vagy lehetetlenül túlírtnak hat.”

